

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

AR PASISTŪMĖTA SOVIETINĖJE ISTORIOGRAFIJOJE PO HENRIKO ŁOWMIAŃSKIO „STUDIJŲ APIE LIETUVOS VALSTYBĖS IR VISUOMENĖS GENEZĘ“

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Kalbant apie Lietuvos valstybės susidarymo problematiką, reikia atsižvelgti į jos šaltinių pasiskirstymo ir iš to išplaukiančią istoriografijos raidos specifiką, kurią net drįsčiau pavadinti savotiška mokslinė konjunktūra.

Apie XIII a. Lietuvos visuomeninius santykius daugiausiai pasako vokiečių šaltiniai¹. Tačiau vokiečių istoriografija (skyrusi daug dėmesio prūsams ir latviams) mažai domėjosi tiek jais, tiek šio laikotarpio politine Lietuvos istorija². Lietuvos valstybės atsiradimo istorija pateko į rusų istoriografijos akiratį, bet vokiečių šaltiniai, ypač aktų medžiaga, kaip tik nesuvidino lemiamo vaidmens. N. Ustrialovas ir jo rusiškosios valstybės genezės koncepcijos plėtotojai (N. Kojalovičius, I. Kostomarovas, I. Beliajevas, P. Batiuškovas, P. Kukolnikas, D. Zubrickis, D. Ilovaiskis), nors ir priėjo iki minties apie lietuvių ir rusų visuomeninių santykių sintezę, vis dėlto apsiribojo deklaracijomis³. Pozityvizmo⁴ paveikti V. Antonovičius, N. Daškevičius, P. Briancevas, M. Vladimirs-kis-Budanovas, F. Leontovičius⁵, šiek tiek ir P. Golubovskis, P. Ivanovas, V. Danilevičius⁶ šią santykių sintezės koncepciją (su aiškiu rusišku komponentu) išplėtojo, tačiau labiausiai buvo remiamasi rusų šaltiniais. Tai pasakytina net apie tokį objektyvų autorių kaip M. Liubavskis⁷.

Lenkų istoriografija panaudojo įvairius šaltinius. Tai galbūt nulėmė didžiulis jų kaupimo darbas, atliktas A. Naruszewicziaus⁸. Lietuvos požiūriu iš pradžių kiek likęs nuošalyje, konceptualiu pradininku tapo J. Lelewelis. Deja, to meto mokslo lygis, nepaisant solidžios šaltinių bazės ir paties J. Lelewelio kovos prieš legendas⁹, lėmė daug netikslių vertinimų,

tokių kaip Rimgaudo istoriškumo pripažinimas ar Alepsio krikšto nurodymas, Mindaugo vadinimas lietuvių ir prūsų karaliumi ir pan.¹⁰ Nors J. Lelewelis ir apskritai lenkų istorikai buvo geriau už rusus susipažinę su vokiečių šaltiniais, jų požiūrį į XIII a. Lietuvą pirmiausia formavo Lenkijos šaltinių informacinė konjunktūra, kurią reiktų apibūdinti kaip XIII a. lenkų analų ir kronikų neinformuotumą apie Lietuvą¹¹, XV–XVI a. lenkų kronikininkų rėmimąsi Lietuvos kronikų trumposios redakcijos, aptariančios tik XIV a. pabaigos – XV a. pirmosios pusės įvykius¹³, ar vėlesnių redakcijų fantastinės dalies¹⁴ panaudojimą. Visa tai, žinoma, neleido susidaryti bent pakenčiamai aiškaus vaizdo apie XIII a. Lietuvos istorines realijas. Šiaip jau XIX a. lenkų istoriografija skyrė Lietuvos valstybės susidarymui dar mažiau dėmesio už J. Lelewelį¹⁵.

Atskirai aptartina „litvinų“ Vilniaus mokykla, kuri kaip tik mūsų temai aktuali. I. Onacewiczius, laimėjęs disputą su N. Ustrialovu, įrodė, kad Lietuvos valstybės istorija yra aktuali mokslui¹⁶, tačiau jo žinios nebuvo realizuotos nedideliu jo palikimu¹⁷. Vis dėlto pažymėtini jo pasisakymai apie Mindaugo valdymo svarbą ir idėja apie lietuvių socialinę lygybę iki susiduriant su vokiečiais¹⁸, radę didelį atgarsį lietuvių istoriografijoje. Reikšmingiausias yra I. Jaroszewicziaus palikimas, pateikęs savaimingo socialinės nelygybės atsiradimo ir originalios lietuvių civilizacijos modelį¹⁹. Tačiau, kaip ir lenkų istoriografijoje, mokslo lygis ir šaltinių konjunktūra neleido jam išsamiau išplėtoti savo įdomių conceptualių nuostatų. Todėl per J. I. Kraszewskio asmenį Vilniaus mokykla galutinai pasuko romantizmo kryptimi, likusi Lietuvos kronikų fantastikos ir lenkų šaltinių neinformuotumo rėmuose (šiek tiek panaudoti vokiečių šaltiniai mažai ką pakeitė)²⁰.

Vilniaus mokykla buvo susijusi su lietuvių istoriografijos pradininkais, Vilniaus universiteto auklėtiniais S. Daukantu ir T. Narbutu²¹. Savo „Būde...“ S. Daukantas išplėtojo ir kraštutinais sudemokratino neklasinės lietuvių visuomenės idėją²², o Mindaugo laikų politinius įvykius atpasakojo beletrizuodamas patriotine didaktika²³. Kiek kronikų legendos lėmė S. Daukanto Lietuvos valstybingumo pradžios įvaizdį ir kokių kontekstu jis suvokė Mindaugo valdymą, galima vaizdžiai matyti iš jo „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių“ skyrių sekos: 7. Karės su gudais. Kernius ir Gimbutas kunigaikščiai Lietuvos ir Žemaičių; 8. Karės su gudais, kuriose nėra minavojamų kunigaikščių Lietuvos ir Žemaičių; 9. Įgulimas vo-

kiečių į lečių žemę. Mantvila ir Živinbudas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiai; 10. Erdvilas kunigaikštis žemaičių ir lietuvių. Karės su gudais ir totoriais; 11. Utenis Lietuvos kunigaikštis; 12. Rimgaudas pirmas didis kunigaikštis Lietuvos; 13. Mindaugas pirmasis karalius Lietuvos; 14. Vaišvilas didis kunigaikštis Lietuvos; Šventaragis didis kunigaikštis Lietuvos.²⁴ Nedaug kuo nuo S. Daukanto skiriasi ir T. Narbutas. Šiaulių mūšį jis sieja su Rimgaudu, Mindaugo vainikavimą lokalizuoja Naugarduke, Durbės mūšį datuoja 1261 m., daug įvykių paberia chaotiškai²⁵.

Visoje istoriografijoje iki pat XIX a. pabaigos nebuvo nei nustatyta XIII a. įvykių seka, nei sukurta Lietuvos valstybės atsiradimo koncepcija, bent minimaliai atitinkanti savo meto mokslo lygį. Dar XIX a. antrojo trečdalyje pabaigoje pasirodė A. Engelmanno ir E. Bonnellio chronografinės studijos, suderinusios vokiečių ir rusų šaltinių chronologinius duomenis²⁶. XIX–XX a. sandūroje J. Latkowskis²⁷ ir J. Totoraitis²⁸ Mindaugui skirtomis savo monografijomis sutraukė jo laikų įvykius į darnią ir pagrįstą sistemą. Jas papildė kvalifikuoti M. Hruševskio įvertinimai jo „Ukrainos–Rusijos istorijoje“²⁹ ir specialus straipsnis apie Hipatijaus metraščio chronologiją³⁰. Nuo XX a. pradžios Mindaugo valdymas jau nebėra balta dėmė XIII a. įvykių sekoje. Lenkų istoriografijoje atsirado specialiųjų studijų, skirtų XIII a. Lietuvos problematikai³¹. XX a. trečią dešimtmetį pasirodė kapitalinis S. Zajączkowski darbas apie XIII a. Žemaitiją³². Tačiau W. Kamienieckio bandymas pateikti Lietuvos valstybės genezę³³ nebuvo vykęs³⁴. F. Papée³⁵ ir H. Paszkiewicziaus³⁶ mėginimai „nukelti“ Lietuvos valstybės atsiradimą į priešmindauginius laikus nerado atgarsio. Tad tokia istoriografijos būklė buvo, kai pasirodė H. Łowmiański veikalas apie Lietuvos valstybės genezę. Pradėjęs eiti 1929 m. žurnalas „Annales d'histoire économique et sociale“³⁷, koncentruotai išreiškė prancūzų istoriografijos sugebėjimą sintetiškai suvokti istorijos raidą³⁸. Vokiečių istoriografijos pasiekimus E. Maschkes monografija³⁹ susumavo į naujais metodais pagrįstą baltų užkariavimo koncepciją⁴⁰. Tad H. Łowmiański studija šiame fone buvo kokybiškai visiškai naujas darbas, pateikęs milžinišką šaltinių analizę, jos išvadų sintezę ir pasiekęs prancūzų istoriografijos lygį.

H. Łowmiański valstybės atsiradimą laikė, kaip rodo pats jo studijos pavadinimas⁴¹, naujos visuomenės struktūros susidarymu, visuomeninių

santykių lūžiu ir viso klausimų komplekso sprendimo problema. Klausimus jis iškėlė, atsižvelgdamas į savo meto istoriografijos lygį, Lietuvos visuomenės istorijos specifiką ir, kas bene svarbiausia, šaltinių nubrėžiamas galimybes. Ne vienas klausimas pradedamas nagrinėti parodant, kokiu lygmeniu jis sprendžiamas bendresniais ar problemai būdingais darbais: demografijoje⁴² remiamasi K. Potkańskiu⁴³ ir W. Uhlemannu⁴⁴; ekonomikoje įvertinamas apibendrinančių tyrimų trūkumas⁴⁵; visuomenės socialinė diferenciacija derinama su E. Meyerio⁴⁶, H. Brunnerio⁴⁷, K. Kadleco⁴⁸, A. Dopscho⁴⁹, R. Schröderio⁵⁰ požiūriais⁵¹. Šiems klausimams skirti trys pirmieji skyriai, sudarantys pirmąją studijos tomą⁵². Kiekvienas šių skyrių – tai atskira minėtų klausimų studija, duodanti apibendrintą ir visiškai naują atsakymą šios srities problematikoje. Šių klausimų visuma – XIII a. baltų etnosų ekonominių ir socialinių santykių charakteristika, pranokstanti ne vienos šalies savo meto atitinkamos istoriografijos lygį. Antrame tome sprendžiami politinės geografijos, teritorinių ryšių ir užsimezgančių valstybinių santykių klausimai⁵³. Čia autorius susiduria su gausia istoriografija (5-me skyriuje jis tai atskirai pažymi⁵⁴) ir visur, pateikdamas savo argumentus, ją apžvelgia⁵⁵, beje, parodydamas ir šaltinių inercijos įtaką jai⁵⁶. Tačiau svarbiausia studijos savybė – daugybė šaltinių, panaudotų labai smulkiai ir diferencijuotai. H. Łowmiańskis atskirai neaprašinėja šaltinių ir istoriografijos, o įžangoje aptaria pasirinktos temos tyrimo situaciją, kurią formuoja šaltinių pobūdis ir bendra istoriografijos būklė⁵⁷. Jo erudiciją rodo ne naudotos literatūros sąrašas, o rėmimasis autoriais ir polemika su jais. Apie H. Łowmiańskio metodiką reikėtų rašyti atskirą pranešimą, nurodant, kad tokios analitinės visumos Lietuvos istorijai skirtoje istoriografijoje dar niekuomet nebuvo. Vos vienai istorikų kartai pasireiškus po J. Latkowskio ir J. Totoraičio padarytos Mindaugo laikotarpio „įvykių inventorizacijos“, pasirodė pasaulinio lygio Lietuvos valstybės genezės studija. Ir, žinoma, iš to logiškai išplaukia klausimas, kaip ir kiek ši studija paveikė tolesnę istoriografijos raidą. Bet apie tai kiek vėliau.

Kas gi buvo pats šios studijos autorius? H. Łowmiańskis 1923 m. baigė Vilniaus Stepono Batoro universitetą⁵⁸, 1924 m. apgynė doktoratą⁵⁹. To meto Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakultete stengtasi sutelkti ge-

rus dėstytojus, lėmė ir Mokslo bičiulių draugijos veikla, tačiau trukdė ir nestabili politinė padėtis⁶⁰. Dvejus metus H. Łowmiański tobulinosi Paryžiuje (aptariamoji studija yra jo habilitacinis darbas)⁶¹. Jis rėmėsi⁶² C. Julliano „Galijos istorija“⁶³, kurią šiaip jau negailestingas vertintojas R. G. Collingwoodas pavadino šedevru⁶⁴. Bet čia pat R. G. Collingwoodas pabrėžia prancūzų istorikų nesugebėjimą tiksliai bei bešališkai apdoroti izoliuotų faktų ir trumpų apybraižų pomėgį⁶⁵. Ir šiuo požiūriu H. Łowmiański studija yra tikra priešybė. Todėl reiktų pripažinti, kad didžiaja dalimi jis pats save sukūrė. Jis buvo tikras a self-made man.

To meto lenkų istorijos mokslas H. Łowmiański studiją sutiko kaip savotišką l'enfant terrible. Ji niekaip netilpo sprendžiamoje problemoje, kiek lietuviškasis feodalizmas skyrėsi nuo europinio. Oponentai turėjo pripažinti H. Łowmiański išvadų svarbą, tačiau labiau buvo atsiribojama⁶⁶. Lietuvoje juo labiau nebuvo pritarta H. Łowmiański požiūriui, bet reikia atsižvelgti į tai, kas tuo metu čia vyko. Šaliai atgavus nepriklausomybę ir įsteigus universitetą Kaune, susidarė sąlygos klostytis tautiniam istorijos mokslui ir (pabrėžiu) mokslinei tautos istorijai. Istorijos dėstytojai gana sėkmingai siekė įvertinti istoriografijos laimėjimus. J. Yčas 1928 m. skaitytame paskaitų kurse, nors ir „apvainikavo Mindaugą Naugarduke“, dar prieš H. Łowmiański lokalizavo Mindaugo domeną Pietų Lietuvoje⁶⁷. I. Jonyno paskaitose neskubama daryti išvadų, o siekiama suvokti klausimų problematiką⁶⁸. Būsimasis Z. Ivinskio mokytojas A. Alekna dar 1918 m. išleistoje savo Lietuvos istorijoje Mindaugo valdymą aptarė remdamasis J. Latkowskio ir J. Totoraičio išvadomis⁶⁹. 1932 m. išėjo J. Totoraičio studijos lietuviškas vertimas⁷⁰. XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtą dešimtmetį pasirodė Vokietijos ir Austrijos universitetuose apgynusių savo daktarines disertacijas lietuvių istorikų studijos, vienaip ar kitaip apibūdinančios ankstyvosios Lietuvos monarchijos socialinę struktūrą: Z. Ivinskio apie valstiečius⁷¹, K. Avižonio apie bajorus⁷², M. Krasauskaitės, aptarianti bajorų privilegijas⁷³, tolesnė mūsų analizuojamai temai, bet apie Mindaugo laikų politinius santykius J. Stakausko knyga⁷⁴. Tai buvo pirmieji žingsniai, bet jie jau formavo mokslinį požiūrį taip pat ir į Lietuvos valstybės genezės problematiką. Žinoma, buvo sunku šiuos laimėjimus iš karto apibendrinti, juo labiau

juos lyginti su ką tik išėjusiu ir pačioje Lenkijoje santūriai sutiktu jauno jos istorijos veikalu. Todėl apibendrintoje Lietuvos istorijos sintezėje (A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“), išėjusioje 1936 m., apskritai buvo pasitenkinta J. Latkowskio ir J. Totoraičio išvadomis⁷⁵. Šiuo atžvilgiu galbūt geriausiai tiktų nurodyti ir silpniausią H. Łowmiański studijos dalyką: jis taip ir nerado Lietuvos valstybės iki Mindaugo sąjungos su Livonijos ordinu, nors užčiuopė du svarbiausius jos atsiradimo svertus – kariaunų organizaciją ir duoklių sistemą⁷⁶. Tokia pozicija, žinoma, negalėjo patenkinti Lietuvos istorikų. Tai buvo ne vien jų nesugebėjimas: jaunas Lietuvos istorijos mokslas jau pajuto savo vertę.

Aplinkybėms taip susiklosčius, lieka pripažinti ne tokį jau retą istoriografijos raidos atvejį: H. Łowmiański nebuvo išgirstas. Tai, žinoma, buvo tik pirmieji metai po jo studijos pasirodymo. Tačiau toliau jau nulėmė kiti veiksniai, užklupę būtent tokią jam nepalankią pradinę padėtį. Karo metais Lietuvoje apskritai nebuvo kalbos apie istorijos mokslą, o ankstyvuoju pokario laikotarpiu jau viską diktavo politinė konjunktūra. Beje, čia iš karto reikia pabrėžti šio diktato pobūdį. Galima, žinoma, ir paminėti atskirus autorius, tačiau jų pavardės tik pridengė tikrąjį autorių – „epochos proto, garbės ir sąžinės“ anonimą. Reikia būtinai skirti vertinimų ir formuluočių oficialiąją ir profesinę sritis. Jos abi buvo griežtai kontroliuojamos, bet profesinės reglamentacijos rėmuose vis dėlto buvo įmanomi tam tikri sprendimai ir mažiau politizuotų tyrimo kryptių pasirinkimas. Taigi autoriai, kaip istorikai, atsiskleisdavo tik pastarojoje srityje.

Oficialioji, arba kanoninė, Lietuvos valstybės atsiradimo versija buvo reglamentuota kapitalinio gubernijos (Lietuvos SSR) istorijos kurso pirmame tome 1957 m. Jo pratarinėje pabrėžtas vadovavimasis marksizmo-leninizmo mokslu⁷⁷ buvo realizuotas visiškai nemarksistiškai, ūkį, visuomenę ir antagonistinių klasių susiklostymą (II skyriaus §§ 1, 2)⁷⁸ atskyrus nuo valstybės susidarymo (§ 5)⁷⁹ ir šias temas nušvietus skirtingiems autoriams. Esmė čia ne pavardės, o jų savininkų administracinis rangas. Valstybės susidarymo paragrafe reikėjo pasakyti ir buvo pasakyta: „Savo klasės viešpatavimui ginti ir gyventojų daugumai laikyti savo valdžioje auganti feodalinė viršūnė Lietuvoje panaudojo dar gimininėje visuomenėje susidariusius valdžios organus – bendruomenių susirinkimus, seniūnus, kuopos teisną. (...) Feodali-

nei diduomenei pasisavinant vis naujus žemių plotus ir nuolat vykstant vidujiniams karams, jau IX–XII a. Lietuvos teritorijoje susiklostė teritoriniai valstybinio pobūdžio junginiai, pusiaufeodalinės kunigaikštystės. (...) Savo valdžią feodalinės diduomenės viršūnė, jų kunigai, kunigaikščiai, karaliai ir kiti tokie vykdė, sudarydami apie save turtingiausiųjų žemvaldžių tarybą ir remdamiesi ginkluotomis kariuomenėmis. (...) Visas socialinių-ekonominių santykių vystymasis Lietuvoje XII a., stambių žemės valdų augimas, klasių kovos aštrėjimas, pusiau feodalinų žemių-kunigaikštysčių susidarymas, tų žemių dažnos savitarpio sąjungos sudarė prielaidas ir iškėlė būtinumą susiformuoti palyginus vieningai Lietuvos feodalinei valstybei. Tam procesui didelę įtaką darė rusų žemių ir iš dalies Lenkijos valstybinio gyvenimo vystymasis⁸⁰. Šioje citatoje dosniai atiduodama duoklė ir „ciesoriui“, ir Dievui. Yra reglamentuoti valstybės klasinio mechanizmo apibūdinimas ir magiškoji rusų tautos galia. Yra šios galios dovanojamas lietuviškojo valstybingumo paankstinimas IX–XII amžiumi. Stambioji feodalinė žemėvalda (turtingiausieji žemvaldžiai, stambios žemės valdos) be vargo dera su pusiau feodalinėmis žemėmis-kunigaikštystėmis. Ir net į H. Łowmiańskį su kaupu atsižvelgta, kariaunas pervardijant kariuomenėmis bei priduriant Lenkijos įtaką, ko jis, beje, nesakė. O apskritai paankstintas „Lietuvos tarybų feodalinės kunigaikštijos“ atsiradimas tiek, kiek to nedrįso padaryti nei F. Papée, nei H. Paszkiewiczus. Šitaip visur 100% buvo išnaudotos socialistinio turinio ir tautinės formos teikiamos galimybės. „Pusia feodalinė“ samprata buvo laimingas atradimas, leidęs suderinti bet kokias K. Markso ir F. Engelso citatas su „drąsiais“ chronologiniais ekskursais į I tūkstantmečio amžius. Leido ji surasti vietą ir Mindaugo iškilimui. „Didelė Lietuvos dalis buvo sujungta Mindaugo valdžioje ir jis tapo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Toks buvo palyginti vieningos Lietuvos feodalinės valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – susidarymo etapas (apie 1240 m. (...)) Susiformavusi palyginti vieninga Lietuvos feodalinė valstybė užtikrino sąlygas sutelkti vidaus jėgoms kovai prieš Kryžiuočių ordiną, o taip pat įgalino lietuvių tautą toje kovoje pasinaudoti rusų tautos pagalba“⁸¹.

Buvo ir antroji šių išvedžiojimų (kai kurių jų taiklumo nereikia neigti) pusė. Jų „lankstumas“ netrukdė aptarti diduomenės tėvonijos, patriarchalinių vergų, lauko bendruomenės, kunigaikščių atsiradimo visuo-

meniniams santykiams skirtame paragrafe⁸², kas iš esmės atitiko H. Łowmiańskio tyrinėjimų duomenis. Pasinaudota ir jo politinės geografijos išvadomis, parodant XIII a. lietuvių ir prūsų žemes žemėlapyje⁸³. Ir čia reikia nurodyti antrąją, labiau istorikams paliktą darbo sritį, kurią prof. J. Jurginis taikliai (ir, žinoma, neoficialiai) apibūdino kolchozininkų sodybų arais. Jo paties „arai“ kaip tik ir tęsė ir H. Łowmiańskio, ir tarpukario lietuvių istorikų visuomeninių santykių tyrimų kryptį, pridengtą būtinomis citatomis ir būtiniais (pažymėtina, tik būtiniausiais) pagrūjomais⁸⁴. Taip XX a. šeštą dešimtmetį iš H. Łowmiańskio sėklos išaugo neblogas derlius, tačiau jam trūko jau kitai reglamentacijos sričiai priklausančio politinės struktūros antstato. Šį žingsnį buvo galima žengti tik imperijos centre ir jau ne mokslų korifėjaus laikais. Jį padarė V. Pašuto⁸⁵, savotiškai pakartodamas M. Liubavskio nuopelnus XIV–XVI a. Lietuvos valstybės istorijai.

V. Pašuto peržengė tą slenkstį, ties kuriuo suklupo H. Łowmiańskis: jis gana argumentuotai (nors ir suklupdamas chronologijoje) susiejo lūžį į valstybinę struktūrą su Mindaugo iškilimu⁸⁶. Tuo pagaliau buvo beveik apvainikuotas titaniškas H. Łowmiańskio darbas. Greta to, būtina nusakyti ir abiejų šių autorių ūkinių bei socialinių struktūrų tyrimų santykį. Monografijų formatas maždaug vienodas, taigi H. Łowmiańskis šią tematiką yra aptaręs 670-ia puslapių⁸⁷, o V. Pašuto 83-is⁸⁸. Nurodau būtent puslapių skaičių, nes, ir naudodamas šaltinius, ir darydamas išvadas, V. Pašuto nėra originalus, o tik sutraukia H. Łowmiańskį, papildydamas jį naujesniais autoriais. V. Pašuto pateikia geras šaltinių ir istoriografijos apybraižas⁸⁹, bet tai jau kita tema. Beje, istoriografijoje aptariamas ir H. Łowmiańskis. Šiandien reikia atskirti tai, ką V. Pašuto galėjo ir ką turėjo sakyti. Taigi jis pažymėjo, kad H. Łowmiańskio studija yra žymiausias senajai Lietuvai skirtas darbas lenkų ir, ko gero, pasaulinėje buržuazinėje istoriografijoje, kur pirmą kartą buvo iškeltas Lietuvos monarchijos genezės klausimas, surinkta jam būtina medžiaga, kruopščiai nušviesta Lietuvos politinė geografija, parodytas ūkinis Lietuvos pajėgumas⁹⁰. Bet toliau jau kalbama, kad autoriaus to meto metodologija sustrūkdė teisingai išspręsti feodalizmo genezės ir valstybės susidarymo problemas⁹¹. Tai, žinoma, bendras ir nieko nepasakantis sakiny, lygiai kaip

ir tvirtinimas, kad „feodalizmo genezės autorius apskritai nepalietė, o valstybės susidarymo klausimą jis pakeitė kitu klausimu– apie monarchijos susidarymą“⁹². Belineka priminti, kad ką tik pats V. Pašuto kalbėjo ne apie valstybę, o apie monarchiją⁹³. Todėl ir polemika dėl stambiosios žemės nuosavybės, kur rasime ir tikrai pagrįstos kai kurių H. Łowmiańskio išvedžiojimų kritikos⁹⁴, apibendrinama „metafiziniu nuosavybės klausimo iškėlimu“⁹⁵.

V. Pašutos studija yra labai svarbi. To meto sąlygomis ji davė daugiausiai, ką buvo galima duoti: mokslas vėl sugrįžo prie Lietuvos valstybės susidarymo problematikos ir tai buvo padaryta kaip tik modifikuojant H. Łowmiańskį. Tačiau modifikacija ir lieka tik modifikacija: H. Łowmiańskio studiją pakeitė, tiesa, svarbiausias vietas šiek tiek patobulinęs, jos surogatas. Pridėtame Lietuvos valstybės žemėlapyje Mindaugo domenui buvo priskirta Deltuvos žemė, kurios tiesiogiai jis tikrai nevaldė. Šis, sakytume, menkas netikslumas toliau suvaidino fatališką vaidmenį. Vis dėlto lemiamas žingsnis buvo žengtas: Lietuvos valstybės genezės draudimo užtvara buvo pralaužta. Tiesa, ne iš karto ir ne visur. Dar ir 1971 m. pasirodžius V. Pašutos veikalo lietuviškam vertimui⁹⁶, išdrįsęs tai leisti F. Bieliauskas buvo pašalintas iš gubernijos reikalų valdybos (ministrų tarybos) spaudos komiteto pirmininko pareigų (1973 m.)⁹⁷. Ši tema priklausė centro mokslo nomenklatūrai. Tačiau susidarė sąlygos nagrinėti jos potemius, iš jų ir Mindaugo domeno klausimą. Visa tai parėmė kapitalinė J. Jurginio studija apie visuomeninių santykių raidą, apibendrinusi jo ankstesnius tyrimus⁹⁸. Vis dėlto nereikia pamiršti, kad šios studijos akcentas – vėlesni laikai po valstybės susidarymo ir ji remiasi vėlesniais šaltiniais⁹⁹. Mindaugo pilį Vorutą pabandė lokalizuoti Vilniumi R. Batūra¹⁰⁰, tačiau jo argumentacija susilaukė ašturių kritikos¹⁰¹.

Šitaip H. Łowmiańskio veikalas tik per daugelio svertų sistemą paveikė Lietuvos valstybės susidarymo problematikos raidą. Jis pasirodė tuo metu, kai Lietuvos istorijos mokslas žengė tik pirmus žingsnius analizuodamas šią problematiką, kai vos vienas kitas istorikas suvokė, kas tai yra medievistika ir jos šaltiniai. Ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos istorikų cechas nebuvo užaugęs ik H. Łowmiańskio. Sovietinis draudimų laiko-

tarpis skaudžiausiai pakenkė būtent medievistikai, nes ši sritis reikalauja itin didelių mokymo, darbo ir ugdymo sąnaudų. Apie jas, esant griežtai ideologinei reglamentacijai, negalėjo būti ir kalbos. H. Łowmiański studija nerado ją priimančios aplinkos, negavo sąlygų paveikti tolesnę istoriografijos raidą.

Nežinau, kada kompensuosime šį praradimą.

IŠNAŠOS

1. Plg.: *Gudavičius E.* Mindaugo epochos šaltiniai // *Naujasis židinys / Aidai* (toliau – NŽ/A). 1993. Nr. 6. P. 34–39; *Пауцмо В. Т.* Образование Литовского государства. Москва, 1939. С. 77–161.

2. *Пауцмо В. Т.* Min. veik. P. 228–237.

3. Ten pat. P. 163–172. Žr. taip pat: *Šidlauskas A.* Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmoje pusėje. Vilnius, 1986. P. 112–126; *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве. Вильна, 1864. С. V–VII, 10–20; *Зубрицкий Д.* История древнего галичско-русского княжества. Львов, 1855. С. 158–162; 187–191; Критико-историческая повесть временных лет Червоной и Галицкой Руси. Москва, 1845. С. XIV–XV; *Коялович М. О.* Чтения по истории Западной России. Санкт-Петербург, 1884. С. 84–88; *Иловайский Д.* История России. Москва, 1906. Т. 1. С. 632–641.

4. *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории. Автобиография. Москва, 1980. С. 122–128.

5. *Пауцмо В. Т.* Min. veik. P. 171–184.

6. *Голубовский П. В.* История Смоленской земли до начала XV ст. Киев, 1895. С. 299; *Иванов П. А.* Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. Одесса, 1895. С. 162–179; *Данилевич В. Е.* Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896. С. 105–151.

7. *Любавский М.* Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. Москва, 1915. С. 1–23.

8. Žr.: *Archiwum główne akt dawnych* (Warszawa). Sygn. 3623.

9. Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977 (toliau – VII. 1940.) P. 78.

10. *Lelewel J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do unji z Polską w Lublinie 1569 roku zawartej. Poznań, 1863. S. 117–122; *to paties.* Dzieła. Warszawa, 1969. T. 10. S. 134–137.

11. *Gudavičius E.* Mindaugo epochos šaltiniai // NŽ/A. 1993. Nr. 7/8. P. 64.

12. Plg.: *Gudavičius E.* Kas kovėsi Durbės mūšyje // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Istorija. 1987. N. 27. P. 17–18.

13. *Jučas M.* Lietuvos metraščiai. Vilnius, 1968. P. 162–164.

14. Tėn pat. P. 165–166.

15. Plg.: *Smolka S.* Henryk Brodaty. Lwów, 1872. S. 33–37.; *Szulc D.* Pisma. Warszawa, 1854. S. 18; *Bogusławski D.* Dzieje słowiańszczyzny północno zachodniej do połowy XIII w. Poznań, 1899. T. 2. S. 590; *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie. Kraków, 1887. T. 1. S. 268–269.

16. *Šidlauskas A.* Min. veik. P. 100. *Pašuto V. T.* Min. veik. P. 163–164.

17. *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984. P. 275–276.

18. *Šidlauskas A.* Min. veik. P. 93–94.

19. Tėn pat. P. 135–138; *Jonynas I.* Istorijos baruose. Vilnius, 1984. P. 146–147; VUI. 1940. P. 76.

20. *Kraszewski J. I.* Litwa. Warszawa, 1850. T. 2. S. 53–83.

21. Plg.: Vilniaus universiteto istorija. 1579–1994. Vilnius, 1994 (toliau – VUI. 1994). P. 181.

22. *Daukantas S.* Rinkiniai raštai. Vilnius, 1955 (R. r.) P. 16.

23. *Daukantas S.* Darbay senuju Lituwui ir Žemajczui 1822. Kaunas, 1929. P. 71–82; *to paties.* R. r. P. 112–115; *to paties.* Raštai. Vilnius, 1976. T. 1. P. 24; T. 2. P. 166–169, 239–243, 270–276; Lietuvių literatūros istorija. Vilnius, 1957. T. 1. P. 470.

24. *Daukantas S.* Raštai. T. 1. P. 779.

25. *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, 1838. T. 4. S. 77–79, 125–126, 135, 193; *Jonynas I.* Min. veik. P. 152.

26. *Engelmann A.* Chronologische Forschungen aus dem Gebiete der russischen und livländischen Geschichte des XIII. und XIV. Jahrhunderts // Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands (toliau – MLEK). 1860. Bd. 9, Bch 3. S. 317–563; *Bonnell E.* Ueber einige Ereignisse aus der Regierungszeit Mindowg's von Litauen. Abth. I // MLEK. 1860/1856.

Bd. 9, H. 1. S. 63–70; *to paties*. Russisch-liwländische Chronographie von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum Jahre 1410. St. Petersburg, 1862.

27. *Latkowski J.* Mendog król litewski. Kraków, 1892.

28. *Totoraitis J.* Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263. Freiburg, 1905.

29. *Грушевський М.* Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 2. С. 310–311; Т. 3. С. 80–81; Київ, Львів, 1907. Т. 4. С. 6.

30. *Грушевський М.* Хронологія подій галицько-волинської Літописи. Розвідка // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. 1901. Т. 41, кн. 3. С. 1–72.

31. *Prochaska A.* Dwie koronacje // Przegląd historyczny. 1905. Т. 1, з. 2. S. 184–208; з. 3. S. 372–393; *to paties*. Dwa objaśnienia do dziejów Litwy // Kwartalnik historyczny (toliau – KH). 1906. R. 20, r. 1–2. S. 58–73; *Abraham W.* Polska a chrzest Litwy // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914. S. 1–36.

32. *Zajęczkowski S.* Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII. Lwów, 1925.

33. *Kamieniecki W.* Geneza państwa litewskiego. Warszawa, 1916 (1915).

34. *Пауымо В. Т.* Min. veik. P. 193–195.

35. *Papée F.* Początki Litwy // KH. 1927. R. 41, z. 3–4. S. 465–476.

36. *Paszkiewicz H.* Litwa przed Mendogiem // Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie. 28 listopada do 4 grudnia 1930 r. Lwów, 1930. Т. 1. S. 246–258.

37. Советская историческая энциклопедия. Москва, 1962. Т. 2. С. 488.

38. *Коллингвуд Р. Дж.* Min. veik. P. 181.

39. *Masche E.* Der deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussische-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts. Berlin, 1928.

40. *Plg. Пауымо В. Т.* Min. veik. P. 235; *Zajęczkowski S.* Recenzija: Maschke E. Polen und die Berufung des deutschen Ordens nach Preussen (Ostland-Forschungen herausgegeben vom Ostland. Institut in Danzig. 4), Danzig 1934 str. 84 // KH 1935. R. 49, z. 1–2. S. 142–153.

41. *Łowmiański H.* Studija nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1931. Т. 1 (toliau – LS. Т. 1); 1932. Т. 2. (toliau – ŁS. Т. 2.).

42. ŁS. Т. 1. S. 1.

43. *Potkański K.* Studija osadnicze // Pisma pośmiertne. Kraków, 1922.
44. *Uhlemann K.* Gegenwartsaufgaben vergleichenden Siedlungsforschungen auf deutschem Boden // Deutsche Siedlungsforschungen Rudolf Lötzhke zum 60. Geburtstage. Leipzig, 1927.
45. ŁS. T 1. S. 126.
46. *Meyer E.* Geschichte des Altertums. Stuttgart, Berlin, 1925. Bd. 1.
47. *Brunner H.* Deutsche Rechtsgeschichte. Leipzig, 1906. Bd. 1.
48. *Kadlec K.* O politycznym ustroju Słowian zwłaszcza zachodnich przed X wiekiem // Encyklopedia polska. Kraków, 1912. T. 4, cz. 2, d. 5.
49. *Dopsch A.* Wirtschaftliche und sociale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung. Wien, 1923.
50. *Schröder R.* Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin, Leipzig, 1922.
51. ŁS. T 1. S. 227–228.
52. Žr.: ten pat. P. 441–442.
53. Žr.: ŁS. T. 2. S. 431–433.
54. Ten pat. P. 2.
55. Ten pat. P. 2–5, 129–136, 232–238.
56. Ten pat. P. 133–134, 232–234.
57. ŁS. T. 1. S. VII–XVII.
58. Tarybą Lietuvos enciklopedija (toliau – TLE). Vilnius, 1986. T. 2. P. 658.
59. *Jurginis J.* Henrikas Lovmianskis (In memoriam) // Lietuvos istorijos metraštis (toliau – LIM). 1984 metai. Vilnius, 1985 (toliau – HL). P. 164.
60. VUI. 1994. P. 207–209.
61. *Jurginis J.* HL. P. 164.
62. ŁS. T. 1. S. 227, 229, 427; T. 2. S. 150, 187.
63. *Jullian C.* Histoire de la Gaule. Paris, 1924. V. 2.
64. *Коллингвуд Р. Дж.* Мин. veik. P. 181.
65. Ten pat.
66. *Паушмо В. Т.* Мин. veik. P. 204–205; *Jaworski I.* Zagadnienie feodalizmu litewskiego i zachodniego // Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie. 17–20 września 1935 r. Lwów, 1935. T. 1 (toliau – P. VI).

S. 220–227; *Tymieniecki K.* Początki społeczeństwa i państwa litewskiego. Lwów, 1932 (Odbitka. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. Pod redakcją Prof. Franciszka Bujaka i Prof. Jana Rutkowskiego. Tom II – Rok 1932 i 1933. S. 145–161); *to paties.* Wpływy feodalne w Polsce i na Litwie. Odbitka z Ateneum Wileńskiego. Rocznik XI 1936 R. Wilno, 1936. S. 3–14; *Zajączkowski S.* Przegląd nad badaniami nad dziejami Litwy do r. 1385 // P. VI. S. 8.

67. *Yčas J.* Lietuvos istorija. Rankraščio teisėmis. Kaunas, 1928. D. 1. P. 59, 61, 71, 97, 99.

68. *Jonynas I.* Lietuvių tautos istorija. Kaunas, 1928. P. 41–72.

69. *Alekna A.* Lietuvos istorija. Kaunas, 1918. P. 13–16.

70. *Totoraitis J.* Mindaugas Lietuvos karalius. Marijampole, 1932.

71. *Ivinskis Z.* Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Berlin, 1933.

72. *Avižonis K.* Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385. Berlin, 1932.

73. *Krasauskaitė M.* Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. Leipzig, 1927.

74. *Stakauskas J.* Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje. Kaunas, 1934.

75. Lietuvos istorija. Kaunas, 1936. P. 48–60.

76. LS. T. 2. S. 228–370.

77. Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1957. T. 1 (toliau – LTI). P. 5.

78. Ten pat. P. 38–55 (J. Jurginis).

79. Ten pat. P. 62–69 (J. Žiugžda).

80. Ten pat. P. 63–65.

81. LTI. P. 67.

82. Ten pat. P. 50–55.

83. Ten pat. P. 64–65 (įklija).

84. *Jurginis J.* „Viešė“ ir jos „pats“ (Iš lietuvių kalbos žodžių istorijos) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbai. Literatūra ir kalba. 1957. T. 2. P. 331–345; *to paties.* Valstiečių bandruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII–XIV amžiais // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija (toliau – MADA). 1957. T. 1. P. 51–67; *to paties.* Valstiečių „tarnyba“ – feodalių prievolių vienetas iki valakų įvedimo Lietuvoje

// MADA. 1957. T. 2. P. 93–109; *to paties*. Valstiečiai „veldamai“ Lietuvoje XV–XVI amžiais // MADA. 1958. T. 1. P. 113–127; *to paties*. Pasėdžiai ir jų reikšmė Lietuvos valstiečių feodalinų prievolių istorijoje // MADA. 1958. T. 2. P. 51–68; *to paties*. Patriarchaliniai vergai Lietuvoje // MADA. 1960. T. 1. P. 75–92.

85. Пауымо В. Т. Мин. veik.

86. Ten pat. P. 332–365.

87. LS. T. 1. S. 1–439; T. 2. S. 1–231.

88. Пауымо В. Т. Мин. veik. P. 249–332.

89. Ten pat. P. 9–248.

90. Ten pat. P. 197–198.

91. Ten pat. P. 198.

92. Ten pat.

93. Žr. 90 išn.

94. Пауымо В. Т. Мин. veik. P. 199.

95. Ten pat.

96. Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius, 1971.

97. TLE. Vilnius, 1985. T. 1. P. 246.

98. Jurginis J. Baudžiosios įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962 (toliau – BI).

99. Plg.: ten pat. P. 27–31, 317–322.

100. Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu // MADA. 1966. T. 1. P. 141–165; *to paties*. Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strykovskio kronikos istoriškumo klausimu // MADA. 1966. T. 2. P. 265–283; *to paties*. Vilniaus pilis (tyrinėjimai, problemos) // Mokslinės konferencijos „Vilniaus pilys naujausių mokslinių tyrinėjimų šviesoje“ tezės (1983 m. gruodžio 20 d.) Vilnius, 1983. P. 3–9.

101. Ochmański J., Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A, 1(20), Vilnius, 1966, s. 141–165 // Acta Baltico-Slavica. 1967. T. 5. S. 302; Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko // MADA. 1986. T. 2. P. 53–60; Zabiela G. Kur stovėjo Vorutos pilis? // LIM. 1991. Vilnius, 1993. P. 9–10.

HOW FAR IT IS GONE IN THE SOVIET HISTORIOGRAPHY FROM H. ŁOWMIAŃSKI'S STUDY ABOUT THE GENESIS OF LITHUANIAN STATE

EDVARDAS GUDAVIČIUS

S u m m a r y

The problematic of the Lithuanian state's origin has developed of hard conditions. Monographies about the king Mindaugas, which had given a right view of events, issued J. Latkowski and J. Totoraitis in the years 1892 and 1905 only. 1931–1932 appeared earnest of H. Łowmiański and raised at once this problematic on the world level. However led the searching's situation to the notunderstandig of this excellent book. The second world broke all scientific work and a severe ideological reglamentation of the soviet occupant power did not let to come to the searching of a state's forming theme. Only 1959 appeared in Moscow a study of the russian historian V. Pashuto, which had given limited possibilities to work in this direction for the lithuanian historians. Nevertheless those possibilities were not good used, because the new generation of medievists in Lithuania was not yet grown enough.

Vilniaus universitetas

Kultūros istorijos ir istorijos teorijos katedra